

# Осмислення місця сучасної людини в природі та суспільстві

(На матеріалі творів Г.Пагутяк  
«*Душа метелика*» і «*Потрапити в сад*»)



**Наталія МЕЛЬНИК,**

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та світової літератур

*У розв'язанні проблем гуманізації сучасного українського суспільства важлива роль відводиться школі, особливо урокам літератури. На жаль, сьогодні вчителів досить важко залучити учнів до читання. Не винятком є й твори сучасної української літератури. Поширюється думка про те, що вона вичерпала свій морально-етичний, виховний потенціал, а письменники продукують те, що швидше купується. Насправді це не так. Література продовжує жити і розвиватися, пропонуючи читачеві глибокі високохудожні твори, зразки світового рівня.*

Проблемі формування в учнів читацьких інтересів присвячено сьогодні чимало педагогічних досліджень, оскільки саме літературі належить особлива роль у вихованні естетичних смаків молодих українців, становленні цілісної особистості, яка сповідуватиме традиційні моральні цінності і розбудовуватиме суспільство на шляху до його гуманізації.

До програм вищих навчальних закладів та середньої школи введено курси української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століть. Укладачі відповідально поставилися до відбору художніх текстів, що пропонують для вивчення старшим школярам. Це твори, які мають художню й естетичну цінність, сприяють формуванню гармонійної людини.

Розкриття теми цієї статті побудовано на творчості української письменниці Галини Пагутяк, яка демонструє надзвичайну майстерність і вміння поставити перед читачем складні питання постмодерної доби й ілюструє незаперечний талант у виборі художніх засобів для їх вирішення. До творчості Г.Пагутяк зверталися у своїх студіях Р.Мовчан, О.Поліщук, О.Корабльова та інші літературознавці, наголошуючи на окремих аспектах художнього твору авторки (стильова своєрідність, образ ідеального світу, жанрові модифікації новели, символістський образ самотності у прозі тощо). Незважаючи на поодинокі критично-оглядові публікації, рецензії, відгуки, котрі часто стосуються окремого твору, проза Г.Пагутяк досліджена й вивчена ще недостатньо. Актуальною залишається проблема її

«експериментальності», яка виявляється передусім на жанрово-стильовому рівні творів.

Експериментальність творчості Г.Пагутяк відзначають дослідники, зокрема, в повістях, написаних у 80-ті та 90-ті роки ХХ ст.: «Гірчичне зерно», збірка «Потрапити в сад», «Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками», «Лялечка і Мацько», «Соловейко», «Книга снів і пробуджень», «Записки Білого Пташка», «Діти», «Повість про Марію та Магдалину». Деякі літературознавці, наприклад В.Даниленко, вважають, що твори Г.Пагутяк належать до естетики 70-х років. «Покоління сімдесятників, – вважає автор, – дало якісно інший рівень художності, вніши в літературу камерність, дитинність, розмитість поділу між свідомим і підсвідомим, між раціональним та ірраціональним, між минулим і майбутнім, між добром і злом».

На думку літературознавця Т.Табешевської-Качак, головною рисою художнього світу повістей Г.Пагутяк є **межовість**. Розглядаючи «Книгу снів і пробуджень», «Записки Білого Пташка», дослідниця зазначає, що авторка не просто експериментує, а перебуває у світі власної уяви, нетрадиційного світобачення, загостреного світовідчуття. Теми самотності, страху і смерті, пошуки сенсу життя розгортаються в хаотичній площині абсурдного тексту, позбавленого логіки чи однозначності смислу [5].

Дослідники творчості письменниці зазначають, що її проза тяжіє до модерної, «випадає» з традиційних жанрово-стильових та ідейно-тематичних канонів літератури, які домінували в українському

літературознавстві до 1990-х років. Реально-ірреальні події у творах Г.Пагутяк розгортаються у трьох взаємоперехресних площинах минулого, сучасного, майбутнього, осмислюються й «відбуваються» через спогади, дії, мрії, фантазії героїв. Письменниця використовує своєрідну манеру викладу, названу «потоком свідомості».

Найяскравішими ілюстраціями оригінального стилю Г.Пагутяк є повість «Потрапити в сад», що належить до циклу «Трагічних оповідань», і цикл есе «Душа метелика».

Повість **«Потрапити в сад»** не має чітко вираженої сюжетної лінії, що є характерною ознакою модерної літератури. Оповідь розпочинається з короткого опису саду, який росте на території вокзалу: «З-за високої мурованої стіни визирали гілки з червоними яблучками. Тільки горобцям було вільно перелітати через огорожу» [2, с. 289]. Сад з червоними яблуками одразу викликає асоціацію з райським, що має подвійне символічне значення: місце, де панує щастя і гармонія, з одного боку, та гріхопадіння людини, з іншого.

Для Грицька, центрального персонажа твору, маргінальної особистості, людини без родини, без житла, хворої на невиліковну хворобу, сад є уособленням щастя в його власному розумінні: «Грицькові уявлялося, що якоїсь теплої ночі він вилізе з останньої електрички і, йдучи до вокзалу, побачить відчинені двері. Увійде в сад, ляже в сплутану духмяну траву, притулиться цокою до землі-матінки, буде плакати і питати: «У кого я такий вдався – нещасний та волоцюга?» [там само].

Грицько грає на гармошці по електричках. Він знає лише три пісні, проте цього досить, щоб заробляти якісь копійки від випадкових слухачів. Авторка описує його як «мізерного чоловічка в зеленому капелюсі й широких споднях» [там само]. Грицька навчив грати на гармошці батько, який повернувся з війни калікою. Разом із сином він ходив по базарах і заробляв собі на прожиток. Після смерті батьків хлопець займається тією самою справою.

Авторка ніби пунктирно, мимохідь торкається життєвих перипетій Грицька, але за цими натяками постає трагічна доля дитини війни: батько – каліка, рання смерть матері, пияцтво і смерть батька, падуча хвороба на все життя через те, що німець «жартома стрельнув йому над вухом, хотів злякати» – все це створює образ, який не може не викликати співчуття і змушує по-новому подивитися на людей, поведінку і способи життя яких суспільство засуджує [там само, с. 290].

Чоловік не є загрозою для інших людей, тому міліція його не чіпає. Єдиний притулок для нього – лікарня. Коли хвороба відступає, Грицько подорожує з музичним інструментом. Викликаючи співчуття в людей, він вбачає в такому способі життя навіть певну цінність, осмислюючи його як вияв свободи вибору: «Григорій Скворода теж поблукав по світі, а чим моя гармошка за його філософію гірша? Тішуся з того, що були на землі такі люди, як

Григорій Савич. Не кожному тісно межі стінами, ой не кожному...» [там само, с. 289]. Грицькові приємно відчувати себе незалежною людиною. Тому чоловік глибоко ображається на тих, хто вважає його жебраком: «Не любив Грицько бабів з буфету, бо ще давно котрась назвала його жебраком. Бачать люди, що він не жебрак. Красти легше, ніж грати на гармошці по електричках» [там само, с. 290].

Викинутий долею на узбіччя життя, Грицько залишився доброю людиною. Він приборігає для бродячих собак та котів їжу, звертає увагу на те, що товариш Стьопа змерз, турбується про його матір, бо вона залишилася взимку без дров, одразу кидається на допомогу до друга Миколи, дізнавшись про його недугу. Хворий на серце старий Микольцьо мешкає в малесенькій хатці з одним вікном і живе тим, що лагодить людям черевики. Розуміючи, що скоро помре, Микола хоче залишити Грицькові свою хату та вірного собаку – єдиний свій спадок.

Грицько намагається не втрачати оптимізму за будь-яких обставин: «А мене в будинок престарілих візьмуть! – весело сказав Грицько. – У лікарні сказали. І зараз би прийняли, та роки поки що не вийшли. Або оженюся, га?» [там само, с. 292].

Стосунки між друзями надзвичайно щирі, дивують своєю безпосередністю і відкритістю. Хоча йдеться про людей, які, за нормами суспільної моралі, не підлягають поняттю «норми», вони є набагато чистішими у своїх стосунках, ніж деякі сучасні «нормальні» люди. Не маючи матеріального достатку, вони діляться останнім, допомагають один одному у скрутні, не втратили здатності співчувати. Микола та Грицько – особистості з тонкою душевною сутністю: Миколі одразу світлішає на душі, коли товариш грає на гармошці або читає йому «Кобзаря».

Отже, авторка торкається у творі теми самотності, безпритульності особистості в суспільстві, байдужому до долі людини. Сучасне суспільство мислить стереотипами, судить про людину за зовнішністю, а не за її вчинками. Письменниця майстерно передає відчуття розколеності світу, розгубленості людини сучасної епохи. Герої твору – безпритульні, емоційно вразливі особистості, які гостро відчувають несправедливість, чужий біль і вміють співчувати. Вони зазвичай є носіями справжніх, а не придуманих і нав'язаних істин. Вони не забули, що таке добро, і глибоко розуміють, що таке самотність, тому вміють дружити та віддавати свою любов. Саме в цьому герої вбачають сенс свого існування.

Характерна особливість твору, що є ознакою постмодерної літератури, – наявність ситуації межовості, яка дає змогу побачити речі такими, якими вони є насправді. Персонажі повісті доведені до межі бідності, їм немає чого втрачати, а тому вони бачать істинність сутність людей та світу, що їх оточує. Проте вони не втрачають здатності мріяти про краще, створюють у своїй уяві образ ідеального світу. Саме таким у творі є образ саду з червоними яблучками, який росте на території вокзалу.

«**Душа метелика**» – цикл, який складається з чотирьох есе і вирізняється філософською проблематикою: «Небо птахів», «Тінь, світло...», «Маленький шлях – не для людей...», «Душа метелика».

Есе «**Небо птахів**» – це плін думок людини, яка вміє образно мислити, мріяти, бачити за звичайними речами їхній незвичайний зміст. Думки, на перший погляд, не завжди вибудовуються у якийсь логічний зв'язок, проте, якщо заглибитись у їх рух, можна виявити яскраво виражену тему самотності людини в сучасному світі.

Твір розпочинається зі спостереження за хмарами, які нагадують пір'я птахів: «Ми не можемо скласти з тих великих пір'їн і малих пір'їн птаха, як діти збирають до купи складанку... І ще – якби охопити поглядом усе небо і вмістити у ньому складеного, створеного птаха – Боже, яка б то була б втіха! Кожного дня – інший птах – сизо-білий, рожево-білий, просто білий на тлі невимовно блакитної барви» [3, с. 293].

Роздуми продовжуються осмисленням відсутності цілісності світу, що призводить до великого смутку. Через спогади про подорож на карпатську гору героїня усвідомлює невідповідність між тим, що іноді видається за реальність, і самою реальністю.

Сьогодні людина, опинившись у полоні зв'язків із суспільством, обов'язків, втратила власну сутність, перестала бути собою: «Осмислити власний автоматизм. Я встаю вранці, вмиваюсь, одягаюсь, п'ю каву – усе це, втративши смак, не усвідомивши. Якось прикра дорога на роботу. Щоб щось трапилось, треба вийти з дому. Для цього ми й рухаємось, щоб піти назустріч випадку. Але на рівні автоматизму нічого не може трапитись. І ми ще вважаємо це свідченням нашого благополуччя» [там само, с. 294].

Незважаючи на те, що людина сьогодні може мати досить комфортні умови для життя, вона втратила комфорт внутрішній. У гонитві за матеріальним люди загубили щось справжнє, природне, стали надзвичайно самотніми: «Самотність можна розділити з небом птахів. Ти дивишся на нього, воно на тебе... тебе не існує, коли в тебе нікого немає, ніхто не пам'ятає про тебе. Як добре не бути людиною, не мати людських думок і пристрастей, бажань. Не втручатись і не сказати жодного слова іншій людині. І ніяк не називати цей свій стан. Бо все одно не знайдеш назви. Будь-яка назва свідчитиме проти тебе» [там само].

Твір вирізняється відсутністю чіткої сюжетності, подієвості, проте це не заважає авторці наситити його глибоким філософським змістом, роздумами про душевний стан сучасної людини, її знеособлення, загубленість у вирі «важливих проблем».

У творі «**Тінь, світло...**» перед читачем постає пейзаж у день літнього сонцестояння. Спостереження за тим, що відбувається навколо, приводить до усвідомлення, що людина – це частина природи, тому людям потрібно перебувати в її лоні: «Трави ще тільки цвітуть: м'ята, звіробій, рум'янок,

подорожник, буркун, іван-чай, молодило, іван-тамарія, спориш... впасти лицем у траву, дихати її подихом, відчувати, як калатає серце і душу стискає смуток» [там само, с. 295].

Споглядання сонця наводить на роздуми про тимчасовість життя, про смерть: «Усе це було до мене, і все це буде після мене. Десь полягли скошені трави із запахом тліну» [там само]. Авторка розмірковує над проблемою співвідношення досконалості і недосконалості в житті людини і доходить висновку про те, що досконалість і в природі, і в існуванні людини є штучною, веде до руйнації, а справжньою, природною є недосконалість: «Досконалість вбиває, треба приймати світ недосконалим, шукати в ньому незакінченість і милуватися нею. Нерозквітла квітка, прим'ята трава, пуголовок, руда гусениця, що прудко перетинає стежку...» [там само].

Поєднання світла і тіні, досконалого і недосконалого становить гармонію життя. Їх треба сприймати як єдине ціле: «Природа знає, що в досконалості її смерть, а в рівновазі – життя. І людина, ставши досконалою, теж матиме тінь. Її зненавидять, коли вона любитиме, а ще гірше, коли вона надміру полюбить власну досконалість» [там само].

Твір «**Маленький шлях – не для людей...**» присвячено роздумам про те, як іноді важливо вміти бачити в маленькому, непомітному – велике і значуще. Героїня, спостерігаючи за життям комах, усвідомлює, що «маленький народ має свої звичаї...» [там само, с. 296] і що його життя нагадує існування людей: «Ясного дня маленькі істоти метушаться, латають свої хатки, чистять нірки, пильнують, чи добре закутані дітки» [там само]. Проте є й відмінності: «Як же добре, напевно, колисатися на м'якому пахучому листі! Навіть впасти не боляче, коли ти комаха і можеш на льоту прикріпитися міцною надійною павутиною... І, певно ж, вони якось спілкуються між собою... **І не чинять одне одному кривди**» [там само]. Тому життя комах може бути зразком для людей, які бувають підступними і жорстокими.

Треба бути уважними у ставленні до маленьких істот, що нас оточують, тому що «кожна наша, навіть ненавмисна, поява загрозлива і смертельно небезпечна для маленького, хоча й незліченного народу. Ми ніколи не пройдемо їхніми шляхами. Ми надто грубі й великі для цього і не повинні втручатись» [там само].

Незважаючи на те, що люди набагато більші й здаються сильними, можна припустити, що й вони для когось більшого, сильнішого, розумнішого виконують роль комах. Тоді людина сприймається такою ж беззахисною, як і всі маленькі істоти. Беззахисність і самотність, штучність існування стають характерними ознаками життя сучасної людини. Тому їй треба прагнути до єднання з природою, щоб навчитися в неї справжності. Тільки це зробить людину щасливою: «Дивно бути людиною, такою чужою для всіх істотою. Хіба це щастя – бути людиною? Щастя – просто бути у злагоді, хай ти дерево,

травинка, жабка чи цвіркун. Ми нікуди не йдемо, ми просто тікаємо» [там само, с. 297].

Есе, що дало назву всьому циклу, – «**Душа метелика**» – несе центральне змістове навантаження: головною проблемою є усвідомлення трагічності і скінченності людського існування, неприродності життя людини. Спостереження за комахами, які летять на світло і гинуть, викликає думки про смерть, страх перед нею: «Яким би не було привабливим життя після життя, важко усвідомлювати, що ти стаєш абсолютно непотрібним зі своїм нерухомим заляклим тілом і мусиш розлучитися з ним назавжди» [там само, с. 297].

Уміння бачити глибокий смисл у повсякденних речах допомагає по-філософськи ставитися до плину людського життя, сприймати світ у взаємозв'язку всіх його складових: «Не випадково ми стрічаємо стільки аналогій у довколишньому світі. Вони вчать нас жити і вмирати, бути потрібними або ні. Вони кличуть нас бачити у розрізненому цілісному, в цілісному – розрізнене, у собі – інших» [там само, с. 298].

Цікавою є думка про те, що дитинство, розквіт, старість – не ознаки плину часу, а стани душі, різні її іпостасі. Переважають роздуми про потребу внутрішнього спокою, душевної гармонії в цьому складному і трагічному світі: «Дуже важко жити серед людей. Вони весь час нагадують про існування часу... Він примушує нас вірити, що обов'язково треба розбиватись до крові, щоб подолати стіну і потрапити в сад. Але знайти у собі спокій, злагоду краще, ніж страждати, підкоритись законам космосу легше, ніж суспільним» [там само].

Авторка неодноразово наголошує на «несправжності» життя сучасної людини, необхідності її духовного очищення, наближення до справжніх моральних цінностей: «Важко знайти більш неприроднішу істоту...» [там само].

«Душа метелика» – твір, винятковий за своєю щирістю і глибокою філософською спрямованістю. Письменниця закликає до повернення людині її природного стану єдності з усім світом, внутрішнього спокою і гармонії, набуття вміння бачити в маленькому та непомітному – велике і важливе, любити багатогранний світ у всій його складності та недосконалості.

Повість «Потрапити в сад» та цикл есе «Душа метелика» створюють єдину текстову тканину. Вони пов'язані за допомогою інтертекстуальних відношень. Твори об'єднує не лише їх філософське спрямування – авторка розраховує на читача, який вже ознайомлений з її доробком, а також уміє мислити, аналізувати, порівнювати. Наприклад, в останній частині циклу «Душа метелика» знову постає образ стіни (як символ перепони, яку необхідно подолати заради досягнення щастя, гармонії, щоб «потрапити в сад»).

Твори Галини Пагутяк характеризуються підкресленим інтелектуалізмом (перевагою розумових чинників над емоційно-чуттєвими), інтертекстуальними зв'язками. Це головна стильова ознака творчості письменниці.

### Література

1. *Затонский Д.* Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. – Х.: Фолио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000.
2. *Пагутяк Г.* Потрапити в сад / Сучасна українська література кінця ХХ–ХХІ ст. – К.: Школа, 2006. – С. 289–293.
3. *Пагутяк Г.* Душа метелика / Сучасна українська література кінця ХХ–ХХІ ст. – К.: Школа, 2006. – С. 293–299.
4. *Тобешевська-Качак Т.* Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект) // Слово і Час. – 2006. – №9.
5. *Уліщенко В.В.* Постмодернізм / Зарубіжна проза ХХ століття в школі: Філософія модернізму та постмодернізму, біографії письменників, методика аналізу художніх творів. – Х.: Світ дитинства, 2002. – С. 235–256.
6. *Харчук Р.Б.* Сучасна українська проза: Постмодерний період: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.



### Анонси

#### Наталія МЕЛЬНИК

#### Осмыслення місця сучасної людини в природі та суспільстві. (На матеріалі творів Г.Пагутяк «Душа метелика» і «Потрапити в сад»)

У статті досліджується ідейний зміст повісті сучасної української письменниці Галини Пагутяк «Потрапити в сад» та циклу есе «Душа метелика», а також демонструються методичні принципи аналізу цих творів у школі.

**Ключові слова:** сучасна українська література, виховний потенціал, стиль письменника, персонаж, роздуми, інтертекстуальні відношення, інтелектуалізм.

#### Наталія МЕЛЬНИК

#### Осмысление места современного человека в природе и обществе. (На материале произведений Г.Пагутяк «Душа мотылька» и «Попасть в сад»)

В статье исследуется идейное содержание повести современной украинской писательницы Галины Пагутяк «Попасть в сад» и цикла эссе «Душа мотылька», а также демонстрируются методические принципы анализа этих произведений в школе.

**Ключевые слова:** современная украинская литература, воспитательный потенциал, стиль писателя, персонаж, размышления, интертекстуальные отношения, интеллектуализм.

#### Nataliya MELNYK

#### Evaluation of the modern human being's place in the nature and society. (Galyna Pahutyak «A Butterfly's Soul» and «To Get to a Garden»)

The ideological maintenance of the story «To Get to a Garden», essay cycle «A Butterfly's Soul» by the modern Ukrainian writer Galyna Pahutyak is investigated in the article and also methodical principles of these stories analysis are shown.

**Keywords:** modern Ukrainian literature, educational potential, writer's style, character, reflections, intertextual relations, intellectualism.